

**ПРАПОРИ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ПОЛКУ:
РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ТРАДИЦІЇ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.**

Дана стаття є продовженням циклу вексилологічних публікацій, присвячених реформуванню прапорів реєстрових полків періоду гетьманування Кирила Розумовського та об'єднаних єдиними методологією і схемою викладу матеріалу [5; 7; 8; 9; 10].

Стверджується, що піонером і лідером у процесі ротації прапорів виступили полкові сотні, яких у Переяславі налічувалося аж три. Успішна реалізація ініціативи переяславського полковника щодо оновлення коштом Скарбу військового полкових прапорів дозволяє з великою вірогідністю змодельювати один з варіантів подальшого розвитку подій і заповнити хронологічну лакуну до нової, документально підтвердженої (лютий 1757 р.), ініціативи Семена Сулими щодо ротації сотенних прапорів.

Ключові слова: Гетьманат, Переяславський полк, полкові сотні, прапор, герб.

У другій половині XVIII ст. до складу Переяславського полку входило вісімнадцять сотень: Баришівська, Басанська, Березанська, Бубнівська, Воронківська, Гельмязівська, Домонтівська, Золотоніська, Ірклівська, Канівська, Кропивнянська, Ліпльавська, Переяславська, Переяславська друга, Переяславська третя, Піщанська, Трахтемирівська, Яготинська. Щонайменше у половині з них – дев'ять – були виготовлені прапори із зображенням герба Нації згідно з вимогами березневого 1755 р. ордера гетьмана (Ю.С. – з цим ордером пов'язуємо початок реформування прапорів у реєстрових полках Гетьманату, що призвело до масової та масштабної (за наявними джерелами у восьми з десяти полках) ротації сотенних і полкових прапорів коштом Малоросійського скарбу). Зокрема ордером гетьмана 1755 р. обумовлювалося: «ежели их (знамен – Ю.С.) в которую, сотню необходимо потребно будет исправлять із сумми Скарбу військового издерживая на исправление оних знамен і деньги без излишества і передачи і на оних знаменах велеть с правой стороны быть гербу Нації, а із другой стороны той сотне в которую оное знамено исправляемо будет») [16]. Піонером і лідером у процесі ротації прапорів виступили полкові сотні, яких у Переяславі налічувалося аж три. На початку 1757 р. вони вже були тією чи іншою мірою задіяні у виробництві прапорів нового зразка. У двох – першій та другій – прапори були пошиті, третій – виділено необхідні кошти. Про це йшлося у «доношенні» до ГВК переяславського полковника Семена Сулими щодо оновлення гельмязівського сотенного клейноду від 5 лютого 1757 р.: «на исправление же сотенного знамени прежде сего **за виделкою з двох, первой и второй полковых**, третьей полковой сотне з Скарбу військового отпущено денег пятнадцать рублей» [13, арк. 2]. Щодо самого гельмязівського сотенного прапора, то 22 січня 1757 р. з клопотанням про його оновлення до полкової переяславської канцелярії звернувся гельмязівський сотник Йосип Тоцький. Зі слів останнього, відтворених у «доношенні» переяславського полковника до ГВК, стало відомо, що «знамено сотенное Гелмязовское исправленное еще за жизни отца его бывшего сотника Савви Тоцкого (Ю.С. – Тоцький Сава Федорович обіймав посаду гельмязівського сотника двічі. Востанне – у 1715-1747 рр.) [4] чему уже будет до 20 год, какое ныне в крайней негодности состоит» [13, арк. 2]. Першим кроком полкової канцелярії стало «освидетельствование» старого гельмязівського знамена. За його результатами «подлено явилось по ветхости своей крайне к походу негодное» [13, арк. 2]. Покликаючись на приписи березневого 1755 р. ордера гетьмана, та його апробацію у полкових сотнях (зокрема нещодавнє виділення другій

(Ю.С. – на знамено другої полкової сотні також видано з Малоросійського скарбу 15 рублів) [19] та третій полковій сотні на виготовлення знамена 15 рублів), Семен Сулима «всепокорнейше» просив ГВК «ко исправленію в сотню гелмязовскую нового знамена приказать з Скарбу войскового донесенное више сего число денег чрез отправленного за оным нарочного отпустить и о том от оной Генеральной канцелярии ко мне ордер учинить» [13, арк. 2]. З легкої руки Семена Сулими питання фінансування нового гелмязівського сотенного знамена вирішилося доволі швидко. Невдовзі гетьман Кирило Розумовський високим ордером зобов'язав Генерального підскарбія пана Скоропадського «на исправление в означимую сотню знамена «15» р. денег видать нарочно присланному от него полковника Н. Н. записав в расход с роспискою его» (нарочного – Ю.С.) [13, арк. 3 зв.]. Єдиною умовою видачі грошей з військового Скарбу було зображення на прапорі з правого боку герба Нації: «о сем же к ему полковнику для ведома, **и чтоб исправлено было оное сотенное знамено так как выше писанным ордером нашим велено**, з нашей Генеральной канцелярии ордер послан» [13, арк. 3 зв.].

У лютому того ж року переяславський полковник Семен Сулима звернувся до ГВК з клопотанням про ротацію ще одного сотенного прапора – басанського. Про це довідуємося з чернетки ордера ГВК до генерального підскарбія від 1 березня 1757 р. У документі передано зміст «доношенія» полковника, яке увібрало переказ клопотання щодо виготовлення нового сотенного знамена басанського сотника Івана Нестелея. Останній, зокрема, доносив полковій канцелярії, що «имеючое де при сотне басанской знамено вовся в обетшалое пришло, а вновь де чтоб оное исправит при сотенном правленіи на то денег не имеется». Головною причиною, яка спонукала сотника до негайного оновлення прапора, було те, що «под нынешное же военное время обойтись без одного крайне невозможно; и за обетшалостию одного пред главного комендира явится будет предосудительно» [13, арк. 2].

Обидва лютневі звернення переяславського полковника щодо виготовлення прапорів Гельмязівської та Басанської сотень багато у чому подібні. У спільному знаменнику: ініціатива та мотивація сотників щодо оновлення сотенного прапора, прохання видачі однакової кількості необхідних коштів – 15 рублів та, головне, обидва клопотання про фінансування чинилися «по примеру как и в другие сотне». І, насамкінець, в обох випадках йшлося про дотримання вимог ордера Кирила Розумовського від 18 березня. Це обумовило тотожність резолюції ордерів гетьмана (Гельмязівська сотня) та ГВК (Басанська сотня), спрямованих до Генерального підскарбія. Зокрема в ордері ГВК щодо басанського сотенного знамена майже слово в слово повторювалася вимога гетьманського ордера до Генерального підскарбія «на исправление в означен[ую С]отню знамена пятнадцат [руб] лей денег отпустить... и по присланному от него полков[ни]ка к принятию тех денег N:N: [з]аписав в расход с роспискою того нарочного, о сем же к ему полковнику для ведома, **и чтоб исправлено было оное сотенное знамено так как высоко Его Ясне велможности одером повелено**, з Генеральной войсковой канцелярии ордер послан» [13, арк. 2 зв.-3].

1757 р. у Переяславському полку був особливо урожайним щодо виготовлення сотенних прапорів нового зразка. Того року ротація сотенних прапорів ініціювалося щонайменше тричі: у Гельмязівській, Басанській, про що йшлося вище, та новоутвореній Канівській сотнях (Ю.С. – у цьому переліку можна згадати ще третю полкову сотню. В архівному документі, датованому 5 лютим 1757 р., згадується про видачу 15 рублів на пошиття прапора третій полковій сотні. Однак, коли було зроблено перший крок на шляху ротації прапора у 1757 чи 1756 рр. – невідомо). Як відомо, у попередніх випадках поштовх оновленню прапорів надавали сотники. Канівська сотня не стала винятком. 26 березня 1757 р. у соборній глухівській церкві канівський сотник Іван Лебединський склав урочисту присягу. А вже 27 березня надіслав, чи не перше на своїй новій посаді, «всенижайшее доношеніе» на ім'я гетьмана Кирила Розумовського, яким порушив клопотання щодо пошиття сотенної корогви: «сотне Каневской сотенной корогви не имеется а **поручать оную мне велено чрез високо** повелительный Ясневелможности Вашей Уневерсал по

исправлении ее за деньги Скарбу войскового» [14]. Завершується звернення свіжоспеченого сотника традиційним проханням «о исправлении в сотню Каневскую сотенной корогвы дать куда надлежит высокое Ясневельможности Вашей повеление» [14]. Послання сотника знайшло оперативний відгук у гетьманській канцелярії. За десять днів Генеральному підскарбію надіслано ордер гетьмана зі згодою виплатити необхідні кошти та відповідними приписами щодо вигляду сотенного знамена. Дороговказом щодо виготовлення останнього незмінно слугував березневий ордер 1755 р., який розлого цитувався і ліг в основу фінальної резолюції. Однак чернетка гетьманського ордера 1757 р. свідчить про існування двох версій гетьманської ухвали. Перша – суто формальна. Вона опиралася на дух і літеру вищезгаданого гетьманського розпорядження 1755 р.: «Того ради предлагается Вам на исправление в означенную Каневскую сотню знамена отпустить за роспискою з Скарбу войскового 15 рублей денег выше прописанному каневскому сотнику Ивану Лебединскому, записав в расход с роспискою его, ... чем к полковнику переяславському Сулиме для ведома **и чтоб исправлено било оное знамено так как выше писанным ордером нашим велено**, з нашей Генеральной войсковой канцелярии ордер послан» [15]. Натомість після внесених правок остаточний варіант резолюції набув суттєвих змін, які йшли дещо в розріз з вимогами гетьманського ордера 1755 р. «Исправленной пристойно» канівський сотенний прапор належало виготовити «с положением и с правой стороны Гербу Нации, **а з другой по усмотрению полковой канцелярии**» [15]. Імовірно, колізія виникла у зв'язку з тим, що Канівська сотня була новоствореною. А відтак на думку гетьмана (або підручних канцеляристів) на момент формування не мала власної, або ж втратила геральдичну традицію. Це змусило Кирила Розумовського вдатися до часткової корекції власного ордера дворічної давнини: вимога відтворення на прапорі з лівого боку сотенного герба була замінена правом полкової канцелярії у виборі зображення чинити на власний розсуд.

1758 р., на відміну від попереднього року – рекордного щодо сотенного прапоротворення – у Переяславського полку ініційовано заміну тільки одного сотенного прапора. З цим проханням до полкової Переяславської канцелярії звернувся кропивнянський сотник Димитрій Дараган. Як і згадувані вище гетьманський та басанський сотники, він обстоював своє клопотання наказом полкової канцелярії до воєнних приготувань: «полученными ним з полковой канцелярии ордерами велено по секрету дабы он со всеми козаками сотне Кропивянской, оставшимися за раскомандированием во всекрайнейшей поготовности находовался к походу, при всякой войсковой исправности, чтоб впредь с получения повеления к выступлению в поход не могло быть некакого медления, но корогов де сотенная кропивянская весма от прежних походов осталась ветхая; которой впредь следующій поход взять уже невозможно» [17, арк. 28-28 зв.].

4 грудня 1758 р. полкова канцелярія за підписами полкового судді Якіма Каневського, полкового писаря Стефана Карлицького та хорунжого Івана [...] своїм «доношением» ретранслявала звернення сотника на ім'я гетьмана до ГВК. Звернення переяславської полкової канцелярії до ГВК дещо різнилося від аналогічних клопотань переяславського полковника. Останній підкріплював своє звернення прикладами інших сотень: «по примеру как и в другие сотне». Натомість полкова канцелярія, звично виходила з того, що «на исправление той корогвы денег при полковой канцелярии не имеется» [17, арк. 28 зв.]. Семен Сулима просив ГВК про видачу на пошиття сотенних прапорів конкретну суму – 15 рублів, тоді як полкова канцелярія не анонсувала необхідні кошти та покладалася на щедрість вищестоящої інстанції. Впадає в око також триваліший період розгляду ГВК звернення полкової канцелярії ніж переяславського полковника: відповідний ордер до канцелярії Малоросійського скарбу було відписано тільки 21 січня 1759 р. – майже через півтора місяця. Цікаво, що ГВК зменшила видатки на пошиття сотенного кропивнянського прапора у порівнянні з іншими сотнями полку: з 15 рублів до 12 рублів 68 копійок: «велеть на исправление в сотню Кропивянскую сотенного знамя видать з Скарбу войскового дванадцать рублей шестьдесят восемь копеек тому, кто для

приему оних с полку Переяславского прислан будет» [17, арк. 29]. У резолюції генеральної старшини щодо сотенної кропивнянської короги на відміну від цитованих вище високих «определений», які стосувалися ротації сотенних прапорів у переяславському полку, не було жодної згадки про зображення, що мали відтворюватися на оновленому прапорі. Втім, загальний контекст не залишає сумніву в тому, що на ньому було відтворено Герб Нації, як це мало місце на всіх сотенних прапорах, виготовлених коштом Малоросійського скарбу.

У той самий день – 21 січня 1759 р., коли з ГВК було «відписано» ордер до канцелярії Малоросійського скарбу щодо фінансування кропивнянського сотенного прапора, ГВК отримала ще одне «доношеніє» з полкової переяславської канцелярії. У ньому йшлося про оновлення сотенного прапора Яготинської сотні.

Згідно з хронологією подій 10 січня 1759 р. сотенне яготинське правління надіслало до переяславської полкової канцелярії відповідне «доношеніє». Останнім, зокрема, представлено, що «хотя де в прошедшем 1752 году за бывшего Яготинского Сотника Стефана Лукомского и исправлено было в сотне Яготинской сотенное знамя, однако оно ныне за крайнюю свою обетшалость, не токмо к походу, но и в случай другой какой надобности весьма уже годится не может» [16, арк. 2]. Повідомлення яготинського сотенного правління збагачує наше дослідження багатьма винятковими подробицями. З-поміж них: рідкісний випадок зазначення року виготовлення попереднього сотенного прапора. Названа дата є відносно свіжою і побічно вказує на недбайливість яготинців у збереженні сотенного прапора. При нагоді, сотенний уряд повідомив, що «и печати при сотенном яготинском правлении не имеется» [16, арк. 2]. Доповідаючи «на гору», яготинський сотенний уряд також інформував полкову переяславську канцелярію про неможливість самотужки виготовити нові сотенні клейноди, оскільки «чтоб де тое вновь ныне поисправитъ, на то никаких приходов при сотенном яготинском правлении прежде не было и ныне нет, и прошено о том в полковой переяславской канцелярии определения» [16, арк. 2]. Фінансове питання бачилося головним і полковій канцелярії. Саме неможливість зарадити справі необхідними коштами спонукала полкову канцелярію в особі полкових обозного Семена Безбородька, писаря Стефана Карлицького, хорунжого [...] звернутися до ГВК: «А понеже и при полковой канцелярии на исправление того никаких денег кроме комиссарских, и то в дачу подлежащих, не имеется, того ради вашей Ясневельможности в Генеральную войсковую канцелярию полковая переяславская канцелярия о том под высокое разсмотрение и резолюцию вносит, которой и ожидать должность имеет» [16, арк. 2-2 зв.].

Яготинській сотні пощастило більше ніж Кропивнянській. Ордер з ГВК до канцелярії військового Скарбу було надіслано вже за тиждень після отримання та з резолюцією про виділення більшої суми: 15 рублів проти 12 рублів 68 копійок. Важливо наголосити, що рішення про виділення коштів на пошиття яготинського сотенного прапора ухвалювалося на підставі березневого ордера гетьмана 1755 р. На це прямо вказується у тексті ордера ГВК до канцелярії Малоросійського скарбу: «а понеже высоким Его Сиятельства графа etc[etera] состоявшим 755 году марта 8 д[ня] ордером велено сотенніе знамена ежели их в которую сотню необходимо потребно будет исправлять из суммы Скарбу войскового; того ради по определению Генеральной войсковой канцелярии оной канцелярии Скарбу войскового предлагается в помянутую Яготинскую сотню на исправление сотенного знамя отпустить из суммы Скарбу войскового денег 15 ру» [16, арк. 3-3 зв.]. Більше того, в архівній справі про виготовлення яготинського сотенного знамена зберігається одна з копій гетьманського ордера із зазначенням дати та місця випуску: «1753 (Ю.С. – описка. На аркуші вертикально зроблено ще один напис, який стосується даного ордера: «получен 1755 году марта 18 д[ня.] Записан под номером 195. Копія») году марта 8 д[ня] С: Петербург» [16, арк. 4].

Виділені кошти на пошиття яготинського сотенного прапора для «отвозу тех денег в полк при особо написанном до полковника ордере» мав отримати під розписку значковий

товариш Переяславського полку Іван Немеровський. Цим же ордером переяславському полковнику ГВК наказувала зобразити на сотенному прапорі з правого боку герб Нації, «а з другой стороны сотне Яготинской» [16, арк. 3 зв.].

Попри чіткі і конкретні вказівки ГВК канцелярії військового Скарбу «в полковую здешнюю канцелярию резолюции не последовало» [16, арк. 5], а гроші на пошиття сотенного прапора та виготовлення печатки в Яготинській сотні не отримали. Це спонукало яготинське сотенне правління на початку весни повторно звернутися до полкової переяславської канцелярії з вимогою «на означенную сотенную надобность в отпуски денег надлежащего определения» [16, арк. 5]. Полкова переяславська канцелярія, у свою чергу, не забарилася з реакцією і також повторно в особі полкових судді Якіма Каневського, хорунжих Стефана Іхнатенка та ще однієї особи, підпис якої виявився нерозбірливим, звернулася до ГВК з проханням «на исправление тех сотенных яготинских знамена и печати об отпуске денег, учинить рассмотрение, и в полковую переяславскую канцелярию резолюцию, коей она полковая канцелярия и ожидать должность имеет» [16, арк. 5]. На жаль, на цьому місці ланцюжок архівних свідчень обривається. Відтак виявлені документи не дозволяють поставити остаточну крапку в історії з пошиттям яготинського сотенного прапора.

Очевидно, що архівні втрати роблять наші знання неповними і позбавляють змоги цілісної реконструкції історичних подій та процесів. Дослідження сотенних прапорів Переяславського полку як у краплині води відображає це універсальне філософське міркування. Наприклад, нам не вдалося виявити серед архівних матеріалів відомості щодо ротації сотенного прапора Домонтівської сотні. Однак маємо пізніші докази його виготовлення. Зображення домонтівського сотенного прапора, який у середині ХІХ ст. зберігався в арсеналі князя Воронцова у містечку Мошнах (Ю.С. – нині село Черкаського району Черкаської області) Черкаського повіту, представлено у рукописній спадщині Де ля Фліза [1]. Вперше малюнок був опублікований у «Киевской старине» 1890 р. [2]. На сьогодні це єдине графічне джерело щодо сотенних прапорів другої половини ХVІІІ ст. із зображенням герба Нації. Малюнок за своєю інформативністю має унікальне історичне значення, хоча й ставить перед дослідниками низку запитань, які досі залишаються відкритими.

Прапор на малюнку зображено з одного боку. Як виглядала зворотна сторона – невідомо. Полотнище поєднано з деревком, яке увінчане верхівкою та має особливу кінцівку (Ю.С. – у нижній частині на деревко насаджено продовгуватий металевий конус. Останній вістрям встромлювався у землю і допомагав прапороносцю закріпити знамено вертикально. У російській вексилологічній термінології ХІХ ст. металеву кінцівку на деревку іменували штоком (від німецького: *Stock* – палиця, стовбур). Малюнок – єдине візуальне джерело згаданих аксесуарів сотенних прапорів. Цікаво, що про використання або виготовлення штоків жоден з опрацьованих архівних документів не згадує). Кольорове зображення відтворює прапор синім. Полотнище – прямокутне. По периметру оздоблене золотою рамкою з написом. У горішній частині – «МАЛОРОССИЙСКАГО ПЕРЕЯСЛАВСКОГО ПОЛКА», з протилежного від деревка боку (зверху вниз) – «СОТНЮ ДОМАНТОВСКИЙ», внизу – «1762 (Ю.С. – зазначена на полотнищі дата – 1762 р. – інформує не тільки про час виготовлення прапора, а й про його вартість. Оскільки ордером гетьмана від 20 жовтня 1760 р. видатки Малоросійського скарбу на виготовлення сотенних прапорів обмежувалися 12 р. 68 к.) [18] СЕНТЯБРЯ 15 (Ю.С. – число місяця на малюнку відтворено невиразно. З цієї причини в іншій праці автор помилково датував прапор «16 вересня») [6] ДНЯ» (Ю.С. – використання напису на прапорах практикувалося і в інших полках. В одному зі своїх ордерів ГВК наставляла ніжинську полкову канцелярію щодо пошиття сотенних прапорів: «а з другой стороны полковому нежинскому (гербу – Ю.С.) с надписом какого полку и сотне то знаме») [5, с. 73]. У чотирьох внутрішніх кутах – золоті віньетки (Ю.С. – аналогічно оздобити на сотенних прапорах написи «с окружением художническим украшением» пропонувала полкова ніжинська канцелярія) [5, с. 72]. Вони обрамляють

два рівновеликі зображення, розташовані у центрі полотнища. Ближче до древка золотом (sic!) зображений двоголовий орел – герб Російської імперії; до краю полотнища – герб Нації. «Воїн знаменитий» зображений у зеленому жупані, червоних штанах та чорних чоботах. Зображення козака у самотній поставі, в образі хвацького юнака, деталі одягу (зокрема головного убору) уподібнюють «домонівський» герб Нації, художнім мотивам козака з мушкетом, відтвореного на сотенному прапорі Лубенського полку. Щоправда, козак з мушкетом на малюнку Де ля Фліза з невідомих причин перетворився у «козака з мечем». Найвірогідніше, це була помилка автора малюнку, який у середині XIX ст. невдало скопіював зображення козака. Сумнівно, аби це був огріх маляра, який «писав» прапор у XVIII ст. У «козаку з мечем» бачить герб Війська Запорозького й автор короткого опису сотенного домонівського прапора, представленого у «Каталогі українських древностей колекції В.В. Тарновського с приложением 16-ти таблиц фототипных снимков», що побачив світ наприкінці XIX ст. [3]. Натомість, в іншому каталожні нотатки йдуть дещо у розріз з малюнком Де ля Фліза: «Знамя (корогва) Переяславского полка 1762 года: шелковое, зелено-серого цвета. С одной стороны герб Войска Запорожского и по краям знамени золотом славянскими буквами надпись: ЗНАМЕНО МАЛОРОСІЙСКОГО ПЕРЕЯСЛОВСКОГО ПО...О. ...ЛКУ СОТНЕ ДОМОНТОВСКОЙ» [3]. Якщо розбіжності у визначенні очевидцями кольору прапора легко пояснити актуальним станом пам'ятки, зміною (упродовж 1854-1898 рр.) кольорової гама внаслідок забруднення, линьки матерії, тощо, то різницю у прочитанні тексту – значно важче. Разом з тим, зазначених відмінностей не достатньо, щоби взяти під сумнів оригінальність описуваного артефакту, який у XIX ст., висловлюючись образно, міг перекочувати з однієї колекції в іншу (Ю.С. – 1856 р. князь Михайло Воронцов помер. 1884 р. містечко Мошни за духовним заповітом його сина – С. М. Воронцова – перейшло до К. А. Балашової, племінниці останнього). Гіпотетично В. В. Тарновський міг замовити для своєї колекції копію прапора. На даному етапі дилема залишається нерозв'язаною. Сліди домонівського прапора загубилися у XX ст.

Малюнок прапора домонівської сотні породив низку запитань: чому і яким чином на полотнищі сотенного прапора, виготовленого після 1755 р. з'явилося зображення двоголового орла. Це суперечило приписам гетьманського ордеру від 8 березня 1755 р., який регламентував зображення, відтворювані на сотенних прапорах, з обох сторін. Більше того, у листуванні ГВК з полковою канцелярією щодо ротації сотенних прапорів, майже у всіх випадках (окрім Кропивнянської сотні) окремо наголошувалося на обов'язковому виконанні гетьманського ордеру 1755 р. та зображенні герба Нації. У випадку нехтування полковими канцеляріями високими директивами маємо беззаперечні докази (щоправда, на прикладі інших полків) вимог ГВК неухильно слідувати настановам гетьманського ордеру. Втім зображення двоголового російського орла на домонівському сотенному прапорі не єдина загадка, пов'язана із сотенними прапорами гетьманату Кирила Розумовського. Понад чверть тисячоліття таємницю свого зображення зберігав сотенний прапор Лубенського полку, який нині зберігається у Національному музеї історії України [6; 7].

За наявними відомостями у Переяславському полку впроваджено прапори нового зразка – із зображенням Герба Нації – у дев'яти сотнях: Переяславській полковій першій (до 1757 р.) (Ю.С. – тут і далі наведено дати першої архівної згадки про виготовлення прапора. В одних випадках мовиться про вже пошиті прапори, в інших – тільки наміри), другій (до 1757 р.), третій (1757), Гельмязівській (1757), Басанській (1757), Канівській (1757), Кропивнянській (1758), Яготинській (1759), Домонівській (1762). Це становило 50 % від їх загальної кількості.

Переважна більшість сотенних прапорів (шість з восьми) Переяславського полку обійшлася Малоросійському скарбу у 15 рублів кожен. Дві сотні – Кропивнянська та, вірогідно, Домонівська, оновили свої прапори за 12 рублів 68 копійок. Видатки Малоросійського скарбу на клейнод першої полкової сотні, яка однією з перших у полку здійснила ротацію сотенного прапора, – невідомі.

Пік оновлення сотенних прапорів припав на 1757 р. Перші сотенні прапори нового взірця виготовили 1756 р. Піонерами на цьому шляху стали перша, друга, а, згодом, і третя переяславські полкові сотні. Старт процесу ротації сотенних прапорів з полкових сотень був не випадковим. Його пояснюють обставини, що виникли навколо заміни полкових прапорів Переяславського полку.

Поштовхом до реформування прапорів у Переяславському полку та, певною мірою, активізації цього процесу у Гетьманаті загалом стало «покорнейшее доношение» до ГВК переяславського полковника Семена Сулими щодо оновлення полкових прапорів від 9 листопада 1755 р. Головною, разом з тим типовою причиною звернення був невтішний стан полкових прапорів, виготовлених, за твердженням полковника, 1710 р. На момент клопотання про оновлення прапори слугували полку упродовж майже півстоліття – 45 років! Звісно, за описом Семена Сулими, полкові прапори за цей час «в такую обетшалость пришли, что оних употребить куда повелено будет з полком, никак не можно» [12, арк. 2]. Після опису стану збереження прапорів полковник одразу навів перелік необхідного, що «на оние де полковие знамена надлежит искупить». З поміж іншого: «на знамено большое полковое белого штофу восемнадцать да на значок восемь аршин, на изображение ж обыкновенных гербов, на краски и другие материалы и за работу майстру наградить» [12, арк. 2]. Обліковуючи у зверненні до ГВК ймовірні витрати на пошиття прапорів, переяславський полковник добре усвідомлював, що «на то денег в полку моем при полковой канцелярии не имеется». Однак у діях Семена Сулими визначальним було інше: йому стало відомо, «что в другие полки на исправление тех полковых знамен отпускаются надлежащие деньги з Скарбу войскового» [12, арк. 2]. То ж випробовуючи долю, переяславський полковник завершував «покорнейшее доношение» ласкавим запитом: «того ради Генеральная войсковая канцелярия не соблагоизволит ли от толь на исправление тех полковых знамен, надлежащего числа денег в полк Переяславский отпустить» [12, арк. 2].

Наступного дня після отримання послання Семена Сулими ГВК, у свою чергу, надіслала у справі переяславських полкових прапорів «покорнейшее доношение» гетьману Кирилу Розумовському. Чернетка документа, попри термінову відписку, свідчить про чималу роботу над текстом і змагання різних думок. В остаточному варіанті «доношення» ГВК пристала до думки, що «хотя высоким ордером Вашей Ясневельможности велено, исправить за деньги из Скарбу войскового знамена полковие в полки Гадяцкий и Нежинский, сотне полков Нежинского і Стародубовского, но чтоб і в другіе полки те, с которых би требовано отпуску денег на такови ж знамена по обетшалости их требующіе нового изделания, отпускать деньги из Скарбу войскового, о том еще Генеральная войсковая канцелярия не имеет высокой Вашей Ясневельможности резолюции» [12, арк. 3 зв.]. Перестороги ГВК, що попередні ухвали гетьмана щодо виготовлення полкових прапорів Гадяцького і Ніжинського полків коштом військового Скарбу мають осібний характер і є наслідком виняткового становища їхніх полковників, були не без підставними. Обидва полки очолювали найближчі родичі гетьмана – племінники Петро і Василь Розумовські. Родинні преференції полковників у тому ж таки 1755 р. були підкріплені юридично. 24 червня указом імператриці Єлизавети Петрівни велено «как тому Нежинскому, так другому Гадяцкому полковникам малороссийским Петру и Василию Разумовским, пред всеми прочими полковниками Малороссийскими ж имеют старшинство, і на делах подписываться выше тех прочих полковников малороссийских для того, что они Разумовскія оба по все милостивейшему пожалованию нашему армейские полковники, а прочия Малороссийскія полковники никаких армейских рангов не имеют. І по тому им, Разумовским, вида и первенства давать должны» [11, арк. 3 зв.].

Однак гетьман Кирило Розумовський недвозначно розпорядився про видачу грошей на оновлення полкових прапорів не тільки у Переяславському, але, якщо виникне така потреба, то й в інших полках: «в резолюцию предлагаем в оной Переяславской полк на

исправление оных полковых знамен надлежащее число денег без всякого излишества из Скарбу войскового приказать отпустить, тако ж ежели впредь і в другіе полки требовано будет отпуску денег из Скарбу войскового на таково ж ісправленіе знамен и значков, то отпуск оных і в те полки чинит, однако смотреть ежели подлинно прежніе старіе знамена не могут быть годны і во ісправление оных знамен крайняя необходимость будет, но і в таком случае ісправленіе оных чинено б без імалейшего ізлишества во іздержаніи на то денег Скарбу войскового» [12, арк. 4]. Примітно, що гетьман у своїй резолюції особливо наголошував на необхідності заощадження коштів військового Скарбу. З одного боку такі застереження покликані були обмежити зловживання суспільними коштами (у багатьох полках вартість пошиття прапорів суттєво різнилася), іншого – масштаб ротації прапорів, імовірно, перевищував очікування гетьмана і був доволі значним, перетворившись у відчутну статтю видатків скарбниці Гетьманату. Так чи інакше, але нагадування про видачу коштів зі Скарбу «без ізлишества и передачи» рефреном супроводжувало кожен високий ордер.

Ордер Кирила Розумовського від 8 грудня 1755 р. щодо фінансування виготовлення полкових прапорів Переяславського полку коштом військового Скарбу мав ширше, ніж регіональне значення. Його історична значущість полягала в тому, що він узаконував ротацію *полкових* прапорів і відкривав шлязи полкового прапоротворення в інших полках Гетьманату.

Гетьманський ордер побачив світ у Санкт-Петербурзі. У ГВК його отримали за два тижні – 24 грудня. Цього ж дня на виконання розпорядження гетьмана ГВК відправила ордер «високо благородному господину полковнику переяславскому». До відома полковнику у ньому переказувався орден гетьмана, а також наказувалося «прислать Репорт чрез нарочного колико по смете надобно на тое денег и почему б можно учинить надлежащее определение в силе високого Ясневельможности повеления, а ко усмотрению Генеральной войсковой канцелярии те старіе знамена сюда прислать» [12, арк. 5 зв.].

Динамічне листування владного трикутника: переяславського полковника, ГВК та гетьмана наприкінці 1755 р. несподівано і невідомо з якої причини перервалося на кілька місяців. 24 квітня Семен Сулима надіслав до ГВК замість рапорта розлоге «доношеніе». У ньому переяславський полковник ще раз підтвердив, що полкові знамена «буть негодными явились» і, у зв'язку з воєнним часом, описав гостру потребу у виготовленні нових полкових клейнодів: «по ісправленіи на место оних других нових без коих при полку обойтись никак можно неминуемая надобность состоит, ібо ныне полученным мною з Генеральной войсковой канцелярии ордером велено з старшиною і козаками к незапному походу бить во всекрайнейшей готовности, что от мене исполнением и действуется, без знамен же полковых в таком случае обойтись никак можно» [12, арк. 6 зв.]. У «доношеніи» переяславського полковника також повідомлено очікуванні видатки на пошиття прапорів. Витрати зазначені загальною сумою, а не постатейним переліком. Використання звороту «по смете надобно *не меньше* како семьдесят рублей и восемьдесят копеек», зайвий раз підкреслює наближеність розрахунків.

Разом з тим умовний кошторис містить низку важливих відомостей щодо матеріалу, технології та кольорової гами полкових прапорів. Що важливо, у ньому згадуються видатки, необхідні на виготовлення двох полкових прапорів, невідомі з інших джерел: «на материю, на золото фалдун, на фарбу красную меде, на исправление двух плошников, на вызолоченіе тех плошников, на шолк, за работу маляру и портному» [12, арк. 6 зв.]. Завершувалося «доношеніе» традиційно: проханням про виділення вище зазначених коштів та повідомленням імені нарочного, відрядженого для їх отримання. З цією місією мав впоратися польовий сторож Михайло Зозуля, з яким, принагідно, «старые знамена ко усмотрению их негодности послани» [12, арк. 6 зв.].

Окрім того, звернення переяславського полковника містило один малопримітний факт. У «доношеніи» Семен Сулима між іншим висловив обережну пропозицію виготовити

полкові прапори зусиллями ГВК: «либо таковыя знамена тамо приказать сделать». На наш погляд це була прихована, дещо дратівлива, реакція полковника на, як йому здавалося, фінансову прискіпливість та надмірний контроль з боку ГВК. Дії останньої Семену Сулимі, можливо, бачилися упередженими і супроводжувалися обтяжливими бюрократичними процедурами. З іншого боку вартість двох полкових клейнодів – знамена та значка – запропонована переяславським полковником була на ринку аналогічної продукції однією з найвищих (Ю.С. – принагідно зауважимо: виготовлення одинадцяти полкових та сотенних прапорів (двох полкових та дев'ятьох сотенних) сусіднього Прилуцького полку обійшлося приблизно у двічі більшу суму (164 рублі), аніж двох полкових прапорів Переяславського). Між тим ГВК акцептувала представлений переяславським полковником кошторис і 6 травня 1756 р. звернулася з відповідним ордером до «высокородного и высокопочтенного» Генерального підскарбія. ГВК пропонувала головному розпоряднику коштів Гетьманату «показанное число денег семьдесят рублей и восемьдесят копеек на исправление оных знамен видать з Скарбу войскового нарочно присланному для приему оных полевому сторожу Михаилу Зозуле, записав в расход з роспискою его Зозуле» [12, арк. 7].

Успішна реалізація ініціативи переяславського полковника щодо оновлення коштом Скарбу войскового полкових прапорів дозволяє з великою вірогідністю змоделювати один з варіантів подальшого розвитку подій і заповнити хронологічну лакуну до нової, документально підтвердженої (лютий 1757 р.), ініціативи Семена Сулими щодо ротації сотенних прапорів. Апробація гетьманських ордерів на досвіді власного полку відкривала доступ до фінансів Скарбу й сотенним урядам. Ближчими до джерел інформації стояли сотники полкових сотень, центри яких розташовувалися в адміністративній столиці полку – Переяславі. То ж природно, що вони першими могли довідатися про позитивний результат службових старань прилуцького полковника. Відтак кілька місяців (з травня 1756 – до лютого 1757 рр.) були зручним періодом для втілення полковими переяславськими сотнями приписів березневого ордера гетьмана 1755 р. І, як наслідок, виготовлення прапорів нового зразка у першій та другій полкових сотнях, а у третій – відкриття відповідного фінансування, про що згадувалося на початку цієї праці. Маємо надію, що остаточні крапки щодо виготовлення сотенних та полкових прапорів у Переяславському полку розставлять архівні документи, виявлені у майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Де ля Фліз Д.П. Альбоми. 1854 / Д.П. де ля Фліз. – К., 1996. – Т. I. – С. 127.
2. Заметка о козацких знаменах // Киевская старина. – 1890. – Т. XXXI. – С. 153-157.
3. Каталог украинских древностей коллекции В.В. Тарновского с приложением 16-ти таблиц фототипных снимков. – К., 1898. – С. 58.
4. Кривошея В. Українська козацька старшина. Реєстр урядників гетьманської адміністрації / В. Кривошея. – К., 2005. – Ч. 1. – С. 148-149.
5. Савчук Ю. З історії формування прапорових традицій Ніжинського полку (друга половина XVIII ст.) / Ю. Савчук // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2004. – Число 11. – Ч. 1. – С. 54-98.
6. Савчук Ю. Козацьке знамено з «Національним гербом» з колекції НМІУ / Ю. Савчук. – К., 2009. – С. 259-271.
7. Савчук Ю. Національний герб та формування прапорничої традиції в Україні-Гетьманщині (на матеріалах Лубенського полку XVIII ст.) / Ю. Савчук // Україна крізь віки: Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. – К., 2010. – С. 1073-1091.
8. Савчук Ю. Сотенні прапори Гадяцького полку другої половини XVIII ст. / Ю. Савчук // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2007. – Число 14. – С. 64-88.

9. Савчук Ю. Сотенні прапори Чернігівського полку другої половини XVIII ст. / Ю. Савчук // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2005. – Число 12. – Ч. 2. – С. 6-42.
10. Савчук Ю. Фрагмент студій над прапорами Стародубського полку XVIII ст. / Ю. Савчук // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2002. – Число 8-9. – Ч. 1. – С. 366-379.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 1, спр. 1251, арк. 747.
12. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1384, арк. 2-7.
13. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, с, спр. 1563, арк. 2-3.
14. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1651, арк. 3.
15. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1652, арк. 4.
16. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1977, арк. 2-5.
17. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12121, арк. 28-29.
18. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 17991, арк. 2 зв.
19. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19005, арк. 116.

REFERENCES

1. De Iya Fliz D.P. Albomy. 1854 / D.P. de Iya Fliz. – K., 1996. – T. I. – S. 127.
2. Zametka o kozatskikh znamenakh // Kievskaya starina. – 1890. – T. XXXI. – S. 153-157.
3. Katalog ukrainskikh drevnostey kollektzii V.V. Tarnovskogo s prilozheniem 16-ti tablits fototipnykh snimkov. – K., 1898. – S. 58.
4. Kryvosheya V. Ukrayinska kozatska starshyna. Reyestr uryadnykiv hetmanskoyi administratsiyi / V. Kryvosheya. – K., 2005. – Ch. 1. – S. 148-149.
5. Savchuk Yu. Z istoriyi formuvannya praporovykh tradytsiy Nizhynskoho polku (druha polovyna XVIII st.) / Yu. Savchuk // Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky. – K., 2004. – Chyslo 11. – Ch. 1. – S. 54-98.
6. Savchuk Yu. Kozatske znamenno z «Natsionalnym herbom» z kolektsiyi NMIU / Yu. Savchuk. – K., 2009. – S. 259-271.
7. Savchuk Yu. Natsionalnyy herb ta formuvannya prapornychoyi tradytsiyi v Ukrayini-Hetmanshchyni (na materialakh Lubenskoho polku XVIII st.) / Yu. Savchuk // Ukrayina kriz viky: Zb. nauk. prats na poshanu akademika NAN Ukrayiny profesora Valeriya Smoliya. – K., 2010. – S. 1073-1091.
8. Savchuk Yu. Sotenni prapory Hadyatskoho polku druhoyi polovyny XVIII st. / Yu. Savchuk // Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky. – K., 2007. – Chyslo 14. – S. 64-88.
9. Savchuk Yu. Sotenni prapory Chernihivskoho polku druhoyi polovyny XVIII st. / Yu. Savchuk // Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky. – K., 2005. – Chyslo 12. – Ch. 2. – S. 6-42.
10. Savchuk Yu. Frahment studiy nad praporamy Starodubskoho polku XVIII st. / Yu. Savchuk // Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky. – K., 2002. – Chyslo 8-9. – Ch. 1. – S. 366-379.
11. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. Kyyv (dali – TsDIAK Ukrayiny), f. 51, op. 1, spr. 1251, ark. 747.
12. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 1, spr. 1384, ark. 2-7.
13. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 1, s, spr. 1563, ark. 2-3.
14. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 1, spr. 1651, ark. 3.
15. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 1, spr. 1652, ark. 4.
16. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 1, spr. 1977, ark. 2-5.
17. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 3, spr. 12121, ark. 28-29.

18. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 3, spr. 17991, ark. 2 zv.

19. TsDIAK Ukrayiny, f. 51, op. 3, spr. 19005, ark. 116.

Савчук Ю. Флаги Переяславского полка: реформирования и развитие традиции во второй половине XVIII в.

Данная статья является продолжением цикла vexиллологических публикаций, посвященных реформированию флагов реестровых полков периода гетманства Кирилла Разумовского и объединенных единым методологии и схемой изложения материала.

Утверждается, что пионером и лидером в процессе ротации флагов выступили полковые сотни, которых в Переяславе насчитывалось целых три. Успешная реализация инициативы переяславского полковника по обновлению счетов Сокровища войскового полковых флагов позволяет с большой вероятностью смоделировать один из вариантов дальнейшего развития событий и заполнить хронологическую лауну в новой, документально подтвержденной (февраль 1757), инициативы Семена Сулимы по ротации сотенных знамен.

Ключевые слова: Гетманат, Переяславский полк, полковые сотни, флаг, герб.

Savchuk Y. Flags of Pereyaslav Regiment: reform and development of tradition in the second half of XVIII century.

This article is a continuation of the cycle of vexillological publications dedicated to reforming flags registered regiments period passed Kyrylo Razumovsky and United only the methodology and pattern of presentation material.

Allegedly, the pioneer and leader in the process of rotating the flags were Polk hundreds in Pereyaslav, there were three. Successful implementation of the initiative to update the pereyaslav Colonel at the expense of Treasure vojskovogo regimental seals were saved flags allows with great probability to simulate one of the variants of further development of events and fill in a chronological gap to new, documented (February 1757), an initiative of the sotennih Semen Sulima rotation flags.

Keywords: Hetmanate, Pereyaslav Regiment, regimental hundreds, flag, coat of arms.

Одержано 31.10.2014